

BUXORO ADABIY HARAKATCHILIGINING QISQACHA TARIXI

Atouullo Axmedov

Buxoro davlat universiteti professori, f.f.n.

a.r.ahmedov@buxdu.uz

Amonkeldi Axmadov

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent.

+99899-759-12-12. [//amon.axmatov@mail.ru](mailto:amon.axmatov@mail.ru)<https://doi.org/10.5281/zenodo.15081620>

Annotatsiya. Ushbu maqolada nafaqat Buxoro adabiyotining tarixini, balki uning shakllanishi va rivojlanishining har bir bosqichidagi muhim voqealarni ko'rsatadi. Har bir davr o'zining adabiy va madaniy o'ziga xos xususiyatlarini taqdim etadi va ushbu davrlar orqali Buxoro madaniyatining qanday o'zgarib borganini ko'rish mumkin. Maqolada har bir davrning ijtimoiy va siyosiy sharoitlari, adabiyotning mazmuni va u bilan bog'liq bo'lgan madaniy o'zgarishlar yoritilgan. Shuningdek, har bir davrda yangi adabiy oqimlar, shoirlar va yozuvchilar taqdiri zamon siyosiy jarayonlari ta'sirida o'zgarib borishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Buxoro tarixi, adabiy harakatchilik, adabiy muhit, Abdulloh Rudakiy, Abu Ali Ibn Sino, Ubaydiy (Ubaydullaxon), Turdi Farog'iy, somoniylar, saljuqiylar, temuriylar, shayboniylar, Buxoro xonligi, Abdurauf Fitrat, Amonkeldi Axmadov.

КРАТКАЯ ИСТОРИЯ БУХАРСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ДВИЖЕНИЯ

Аннотация. В этой статье представлена не только история бухарской литературы, но и важные события на каждом этапе ее становления и развития.

Каждый период характеризуется своими литературными и культурными особенностями, через которые можно проследить эволюцию культуры Бухары. В статье освещаются социальные и политические условия каждой эпохи, содержание литературы и связанные с ней культурные изменения. Также анализируется, как в каждый период под влиянием политических процессов времени трансформируются новые литературные течения и меняются судьбы поэтов и писателей.

Ключевые слова: История Бухары, литературное движение, литературная среда, Абдуллах Рудаки, Абу Али ибн Сина, Ubaydi (Ubaydullaخان), Турди Фароги, Саманиды, Сельджукиды, Тимуриды, Шейбаниды, Бухарское ханство, Абдурауф Фитрат, Амонкельди Ахмадов.

A BRIEF HISTORY OF THE BUKHARA LITERARY MOVEMENT

Abstract. This article not only illustrates the history of Bukhara literature but also highlights significant events at each stage of its formation and development. Each period exhibits its own distinct literary and cultural characteristics, allowing us to observe how the

culture of Bukhara evolved over time. The article sheds light on the social and political conditions of each era, the content of literature, and the associated cultural changes. Furthermore, it analyzes how the fate of new literary movements, poets, and writers in each period was influenced by contemporary political processes.

Keywords: History of Bukhara, literary movement, literary environment, Abdullah Rudaki, Abu Ali Ibn Sina, Ubaydi (Ubaydullakhan), Turdi Faroghi, Samanids, Seljuks, Timurids, Shaybanids, Bukhara Khanate, Abdurauf Fitrat, Amonkeldi Akhmadov.

Kirish. Buxoro adabiy muhitining rivojlanishi tarixiy, madaniy, siyosiy va ijtimoiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liqdir. Har bir sulola va davrning o'ziga xos ta'siri, shuningdek, ularning yuksalishi va inqirozi, Buxoro madaniy muhitining shakllanishida muhim rol o'ynagan. Bu yerda yuzaga kelgan adabiy asarlar, ulkan olimlar va shoirlarning ijodi, va madaniy tadbirlar zamonaviy adabiyotning rivojlanishida muhim hissa qo'shgan. Matnda keltirilgan har bir davrga oid izohlar adabiyotning yirik tarixi va madaniy o'zgarishlarni o'z ichiga oladi.

Bugungi kunda Buxoro, o'zining boy tarixiy va madaniy merosini asrab-avaylab, kelajakka nazar tashlaydi. Bu shahar o'zining tarixiy va madaniy ahamiyatini davom ettirib, nafaqat O'zbekiston, balki butun Markaziy Osiyo va jahon madaniyatida o'z o'rnini saqlab qolgan. Buxoro, o'zining adabiy va madaniy ifodalarini saqlab, yangicha yondashuvlar bilan rivojlanishni davom ettirmoqda. Bugun Buxoro, ilm-fan, adabiyot, san'at va madaniyat markazi sifatida nafaqat o'zining o'tmishini yod etib, balki zamonaviy jamiyatga moslashtirilgan yangi adabiy va madaniy ifodalar markaziga aylangan. Shahar, nafaqat adabiyot sohasidagi ilg'or yutuqlari bilan, balki ilm-fan, madaniyat va badiiy ijodiyotdagi muhim o'rni bilan ham Markaziy Osiyoning eng yirik madaniy markazlaridan biriga aylandi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Buxoro adabiyotining muhitining tarixiy, madaniy, siyosiy va ijtimoiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liqdir. Har bir sulola va davrning o'ziga xos ta'siri, tarkib yuksalishi tezligi, Buxoro madaniy muhitining muhim rol o'ynagan. Bu yerda yaratilgan adabiy asarlar, ulkan olimlar va shoirlarning ijodi, va madaniy zamonaviy adabiyotning rivojlanishida muhim hissa qo'shgan. Maqolada har bir davrga oid izohlar adabiyotning tarixi va madaniy o'zgarishlarni o'z ichiga oladi.

Maqolada ma'umotlar mantiqiy ravishda keltirilgan. Buxoro adabiy muhitining tarixini bosqichma-bosqich yoritish o'quvchiga murakkab jarayonlarni tushunishga yordam beradi. Har bir davr alohida tahlil qilinadi, bu esa maqolani o'qishda qiyinchilik tug'dirmaydi. Har bir davrning o'ziga xos xususiyatlari, o'zgarishlar va yangi adabiy oqimlar o'rganiladi.

Maqolada aniq badiiy tasvirlar va obrazlar ishlatilmagan, chunki matn ilmiy va tahliliy xarakterga ega. Lekin, "adabiyotning mazmuni" va "adabiy oqimlar" kabi umumiy iboralar orqali ma'lum obrazlar taqdim etilgan, bu esa o'quvchiga har bir davrning mohiyatini anglash imkonini beradi.

Natijalar va ularning tahlili. Somoniylar sulolasi (IX-X asrlar): Somoniylar davri Buxoro madaniy-ma'rifiy hayotining eng yuqori cho'qqisiga ko'tarilgan davrdir. Bu davrda fors she'riyatining asoschisi bo'lgan Rudakiy kabi shoirlar faoliyat ko'rsatgan. Adabiyot va ilm-fan an'anaviy fors madaniyati ta'sirida rivojlandi, bu esa Buxoroning o'zgacha ilmiy va badiiy muhitni shakllantirishiga zamin yaratdi. Shaharda yaratilgan boy kutubxonalar va ilmiy markazlar, nafaqat mahalliy, balki butun islom dunyosidan olimlarni o'ziga jalb etgan.

Saljuqiylar va Xorazmshohlar davri (XI-XIII asrlar): Saljuqiylar va Xorazmshohlar davrida Buxoro yirik ma'naviy va adabiy markaz sifatida o'z mavqeini saqlab qoldi. Mo'g'ullar istilosi shaharda katta vayronagarchiliklarga olib kelgan bo'lsa-da, Buxoro o'zining ilmiy va madaniy jonliligini saqlab qoldi. Buxoroda faoliyat yuritgan shoirlar, masalan, Avhadiddin Anvari, Rashididdin Vatvot, Yaminiddin Faryumadiy, Ubayd Zokoni va boshqalar, o'z asarlari bilan Buxoro adabiyotining rivojiga katta hissa qo'shdilar.

Temuriylar davri (XIV-XV asrlar): Temuriylar davrida Buxoro adabiy muhiti yangi bosqichga ko'tarildi. Bu davrda turkiy tilda ijod qilish an'anasining boshlanishi Buxoro adabiyotining xususiyatiga aylandi. Amir Temur va uning avlodlari san'at va adabiyotga homiylik qilib, ijodiy muhitni rivojlantirdilar. Ulug'bekning ilm-fan va adabiyotga qo'shgan hissasi Buxoro madaniy hayotida alohida ahamiyatga ega. Bu davrda mumtoz she'riyat va nasr rivojlanib, Buxoro ilm-fan va madaniyatning yirik markazi bo'lib qolgan.

Shayboniylar sulolasi (XVI asr): Shayboniylar davrida Buxoro islom ta'limoti va she'riyatining muhim markazi bo'lib qoldi. Bu davrda she'riyat faqat go'zallikni tasvirlamaydi, balki ma'naviy va falsafiy g'oyalarni ham ifodalaydi. Shayboniixon, Muhammad Solih, Ubaydiy va boshqa shoirlar nafaqat sevgi va go'zallikni, balki ijtimoiy masalalarni ham she'rlarida yoritdilar. Shuningdek, bu davrda diniy adabiyot ham rivojlanib, she'riyat orqali ma'naviy hayotning muhim jihatlari ifodalandi.

Ashtarxoniylar davri (XVI asr - XVIII asrning o'rtalari): Ashtarxoniylar davri Buxoro adabiyotining rivojlanishida muhim o'rin tutdi. Bu davrda o'zbek tili adabiyotining o'sishi davom etdi va yangi janrlar, masalan, ruboiy, qasida, g'azal va dostonlar yaratildi. She'riyat va nasrda, ayniqsa, ijtimoiy hayot, muhabbat, tabiat, diniy va ma'naviy masalalar ko'tarildi.

Buxoroning madaniy hayoti boyidi, va o'zbek adabiyotining ko'plab yirik namoyandalari, masalan, Sayido Nasafiy va Turdi Farog'iy ijodlari bilan tanildi.

Mang'itlar sulolasi (1756-1920): Mang'itlar davrida Buxoroning ilmiy-adabiy muhitida muhim o'zgarishlar yuz berdi. Bu davrda Buxoro adabiy muhitining rivojlanishiga katta e'tibor qaratildi, va shahar ilmiy markaz sifatida o'z mavqeini saqlab qoldi. Adabiy asarlar jamiyatning ijtimoiy, diniy, axloqiy hayotini yoritishda katta rol o'ynadi. She'riyat va nasr asarlarida islom ta'limoti, diniy masalalar va axloqiy g'oyalar asosiy mavzular bo'lib qolgan.

Rossiya imperiyasi ta'siri (XIX asr): XIX asrda Rossiya imperiyasining ta'siri Buxoro adabiyotining rivojlanishiga sezilarli o'zgarishlar kiritdi. Yevropa ma'rifatparvarlik g'oyalari va yangi intellektual oqimlar Buxoro adabiyotiga ta'sir ko'rsatdi. Rossiya imperiyasining o'rnatgan boshqaruvi, shuningdek, yangi ta'lim tizimining joriy etilishi Buxoro madaniy hayotida yangi bosqichni boshlab berdi.

Jadidchilik harakati: Jadidchilik harakati XIX asrning oxirlarida O'rta Osiyoda kuchayib, yangi ma'rifatparvar g'oyalar, zamonaviy ta'lim va islomiy ta'limni yangilash maqsadida yuzaga keldi. Buxoroda Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulvohid Burhonov kabi mutafakkirlar adabiyotda ijtimoiy o'zgarishlarni targ'ib qilishda faol ishtirok etdilar. Jadidchilik harakati, o'ziga xos tarzda, Buxoro adabiyotini modernizatsiya qilish va yangi g'oyalarni ilgari surishga intildi.

Sovet davri (XX asr): Sovet davrida Buxoro adabiy muhiti yangi siyosiy va mafkuraviy talablar asosida shakllandi. Sotsialistik realizm adabiyoti dominant bo'lib, yozuvchilarni sovet g'oyalari va ishchilar sinfini ulug'lashga undadi. Buxoro Sovet O'zbekistonining madaniy markazi sifatida o'zining boy tarixiy va madaniy merosidan ilhom olgan adiblar va yozuvchilarni yetishtirdi. Sovet davrida Buxoro adabiy muhitida amalga oshirilgan islohotlar va adabiy yo'nalishlar, shahar adabiyotining rivojiga yangi yo'nalishlar kiritdi. Buxoro, bu davrda ham, o'zining madaniy an'analari va tarixiy merosini saqlab, o'zining ilmiy va madaniy rolini yanada mustahkamladi. Shaharning adabiy va ilmiy muhitining rivojlanishi, uning o'ziga xosligini, sharq madaniyati va adabiyotining yuksak yutuqlarini o'zida aks ettiruvchi markazga aylantirdi.

XX asr oxiri - XXI asr: Sovet Ittifoqining parchalanganidan so'ng, Buxoro adabiy muhitida yangilanish va o'zlikni tiklash jarayoni boshlandi. Mustaqil O'zbekistonda an'anaviy madaniyat va adabiyotga bo'lgan qiziqish ortdi. Bugungi kunda Buxoro madaniy markaz sifatida o'zining boy o'tmishini asrab-avaylab, adabiyot va san'at sohalarida rivojlanishda davom etmoqda. Yozuvchilar zamonaviy va an'anaviy ta'sirlardan ilhomlanib, adabiy jarayonni davom ettirmoqdalar.

Xulosa: Buxoro adabiy muhitining tarixi qadimgi davrlarga borib taqalsa-da, uning shakllanishi va rivojlanishining eng muhim bosqichlari VIII asrdan boshlanadi. Bu davrda Buxoro islom ilm-fanining, she'riyatining va adabiyotining markaziga aylanib, o'ziga xos adabiy muhitni shakllantirishning boshlanishi sifatida tarixga kirgan.

Bu davrda shahar nafaqat diniy, balki ilmiy va madaniy markaz sifatida ham katta e'tiborga sazovor bo'ldi. Islomning Buxoroga kirib kelishi, bu yerda ilm-fan va adabiyotning yangi bosqichga o'tishiga sabab bo'ldi. Buxoro islom ilm-fanining ulkan rivojlanishiga va uning yozma merosiga katta hissa qo'shgan. Shahar ilmiy va diniy ta'limotlarni, jumladan, tafsir, fiqh, hadis va ilmiy falsafani o'rgatish bo'yicha yirik markazlardan biriga aylandi.

Buxoro adabiy muhitining shakllanishi mahalliy an'analar va tashqi ta'sirlarning boy o'zaro aloqasi natijasida amalga oshdi. Buxoro, fors madaniyatining bir qismi sifatida, fors tilida yozilgan she'riyat va adabiyotda katta yutuqlarga erishdi. Xususan, fors tili nafaqat adabiyotda, balki ilm-fan va falsafada ham keng tarqaldi. Shahar fors adabiyotining rivojiga katta hissa qo'shdi va bu madaniyatni Sharqda tarqatishda muhim rol o'ynadi. Buxoro adabiyotida tasavvuf she'riyatining o'rni alohida ahamiyatga ega bo'ldi. Tasavvuf, o'zining mistik va badiiy ifodalari bilan, shahar she'riyatining markaziy yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu davrda Buxoroda nafaqat adabiy, balki ilmiy va diniy sohalarida ham o'zgarishlar ro'y berdi, natijada bu yerda o'z asarlarida islomiyat va fors madaniyatining yuksak yutuqlarini mujassam etgan mutafakkirlar, faylasuflar va shoirlar faoliyat ko'rsatdi.

Jadidchilik harakati va sovet davri adabiy yo'nalishlari Buxoro adabiy muhitida yangi yo'nalishlarning shakllanishiga sabab bo'ldi. Jadidchilik harakati o'zining ilmiy va ijtimoiy islohotlarga bo'lgan intilishi bilan ajralib turdi. Bu harakat nafaqat Buxoroda, balki butun Markaziy Osiyoda ta'lim-tarbiya va madaniyat sohalarida yirik o'zgarishlarni olib keldi.

Jadidchilik, zamon talablariga moslashishni va yoshlarni yangi dunyoqarashga yo'naltirishni maqsad qilgan bir harakat sifatida Buxoro adabiyotida yangi ufqlarni ochdi. Sovet davrida esa Buxoro, o'zining adabiy faoliyatida yangicha yondashuvlarni o'zida mujassamlashtirgan holda, sovet ideologiyasiga moslashtirilgan adabiyot yo'nalishlariga o'tish jarayonini boshidan kechirdi. Shuningdek, Buxoro o'zining o'tmishini yod etib, ilmiy va madaniy sohalarida yangi yondashuvlar bilan rivojlanishni davom ettirdi. Buxoro, o'zining madaniy an'analari va tarixiy merosini saqlab, ilm-fan va adabiyotda yangi ko'rinishlar va yo'nalishlarni joriy etdi.

REFERENCES

1. Akhmatov A. History of Bukhara literary environment in sources. Texas Journal of Philology, Culture and History. <https://zienjournals.com/index.php/tjpch.35-37>.
2. Akhmatov A. Press and literary environment. Western European Journal of Linguistics and Education. Volume 2, Issue 7, July, 2024. <https://westerneuropianstudies.com/index.php/2/article/view/1287>.

3. Axmatov A. Buxoro adabiy muhiti tarixiga chizgilar (XX asr boshlari Til va adabiyot. Ilmiy-metodik elektron jurnal. – Toshkent. 2024-yil 4-son. – B.7-9.
4. Axmatov A. (Akhmatov A) XX asr 50-70 yillarida Buxoro adabiy muhiti tarixi. Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences scientific journal. Volume 2, Impact Factor:5.947 ASI Factor = 1.7. April 2022. – B.399-403.
5. Axmatov A. O'zbekiston SSSR yozuvchilar uyushmasining Mustaqillik arafasidagi faoliyati (Buxoro bo'limi misolida). Pedagogik akmeologiya. (1)2024. – B.7-10.
6. Ахматов А. Ёзувчилар уюшмаси Бухоро бўлимининг ташкил қилиниши ва дастлабки фаолияти. Таълим ва инновацион тадқиқотлар (2021 йил №5). – Б.29.